

DE VERSCHEURDE SLUIER





Gulshan Ester

De Verscheurde sluier

g
GIDEON

DE VERSCHEURDE SLUIER

Originally published under the title
The Torn Veil

Copyright © 1984: Marshall & Scott Publications Ltd. – England

Copyright © 1987 Nederlandse uitgave: Gideon

Auteur: Thelma Sangster

Vertaling: Hans Cornelder

Omslagontwerp: Iddo Hoekstra

Jaar van uitgave: 1987

7e druk: juni 2010

Uitgave: Gideon, Hoornaar, Nederland

ISBN 978-90-6067-379-9

NUR 707, 717

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd,
opgeslagen in een databank, of doorgegeven in welke vorm of op welke
wijze dan ook – elektronisch, mechanisch, gekopieerd, gescand
of op enige andere wijze – behalve voor korte citaten in recensies of artikelen,
zonder de voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.
No portion of this book may be reproduced, stored in a retrieval system,
or transmitted in any form or by any means – electronic, mechanical,
photocopy, recording, scanning, or other – except for brief quotations
in critical reviews or articles, without the prior
written permission of the publisher.

Inhoud

1. Naar Mekka 7
2. De Hadj 20
3. Het water des levens 29
4. Het huwelijksfeest 43
5. De engel van de dood 53
6. De auto 65
7. Beroemdheid 78
8. Het Boek 93
9. De doop 107
10. Zusters 123
11. In de val 134
12. De verleider 146
13. Verslaggeefster 155
14. De getuige 172
15. Tot slot 183

Naar Mekka

Normaal gesproken had ik niet naar Engeland willen gaan in het voorjaar van 1966. Ik, Gulshan Fatima, de jongste dochter in een moslim Sayed familie, afstammeling van de profeet Mohammed via die andere Fatima, zijn dochter, had altijd rustig en besloten geleefd in de Punjab, in Pakistan. Niet alleen omdat ik vanaf mijn zevende jaar was opgevoed in de *purdah*, volgens de strenge, orthodoxe islamitische regels van de Shia's, maar ook omdat ik verlamd was en zonder hulp mijn kamer niet kon verlaten. Mijn gezicht was voor mannen altijd achter een sluier verborgen, behalve voor bepaalde verwanten, zoals mijn vader en twee oudere broers, en mijn oom. Tijdens die eerste veertien jaar van mijn hulpbehoevende bestaan waren de muren rond onze grote tuin in Jhang, ongeveer vierhonderd kilometer van Lahore, mijn grenzen die ik zelden of nooit overschreed.

Het was Vader die mij naar Engeland bracht – hij die op de Engelsen neerkeek omdat zij niet de Ene God dienden, maar drie goden. Hij wilde zelfs niet dat Razia, mijn lerares, mij de taal van de ongelovigen onderwees, uit vrees dat ik wellicht besmet zou geraken met allerlei dwaling, en van ons geloof zou worden afgetrokken. Toch bracht hij mij, nadat hij zeer veel geld had uitgegeven op zoek naar een behandeling die thuis niet kon worden gegeven, naar Engeland

om de beste medische adviezen te verkrijgen. Hij deed dit uit bezorgdheid over mijn toekomstig geluk, maar toen wij die dag in april op de luchthaven Heathrow landden, hadden wij geen vermoeden welke problemen en wat voor verdriet ons gezin te wachten stonden. Vreemd dat ik, het verlamde kind, de zwakste van zijn vijf kinderen, uiteindelijk de sterkste werd, een rots waarop alles wat hem dierbaar was, werd verpletterd. Zelfs nu, zoveel jaren later, hoef ik mijn ogen maar te sluiten om het beeld voor mij te zien van mijn vader, Aba-Jan, zo groot en slank in zijn mooie, zwarte jas met de opstaande kraag en de gouden knopen, over de wijde broek, en op zijn hoofd de witte tulband, afgezet met blauwe zijde. Ik zie hem, als zo dikwijls in mijn kinderjaren, mijn kamer binnenkomen om mij in mijn godsdienst te onderwijzen.

Ik zie hem bij mijn bed staan, tegenover de afbeelding van het Huis van God in Mekka, de heiligste plaats van de islam, de *ka'aba*, volgens de overlevering opgericht door Abraham en hersteld door Mohammed. Vader pakt de heilige Koran van zijn hoge plank, de hoogste plek in de kamer, want niets mag op of boven de Koran worden geplaatst. Allereerst kust hij het omslag van groene zijde en reciteert het *Bismillah i-Rahmanir-Raheem*. (Ik begin dit in de naam van God, de Bewogene, de Genadige.) Dan verwijdt hij het zijden omslag – eerst heeft hij zorgvuldig de *Wudu* gedaan, de rituele wassingen die nodig zijn voordat men het heilige boek mag verplaatsen of aanraken. Hij herhaalt het *Bismillah* en plaatst dan de heilige Koran op een soort *rail*, een speciale standaard in de vorm van een X, waarbij hij het boek slechts met zijn vingertoppen aanraakt. Hij zit zo dat ik, ondersteund door kussens in mijn stoel, het ook kan zien. Ook ik heb de *Wudu* vervuld, met de hulp van mijn dienstmeisjes.

Met zijn vinger gaat Vader langs de heilige woorden, geschreven in het sierlijke Arabische schrift, en ik herhaal, in mijn verlangen het hem naar de zin te maken, de *Fatiha*, de Opening, woorden die alle moslims overal samenbinden:

*‘Geprezen zij Allah, Heer van de schepping,
De Bewogene, de Genadige,
Koning van de oordeelsdag!
U alleen aanbidden wij, en tot U alleen
bidden wij om hulp.
Leid ons op het rechte pad,
Het pad van hen in wie U welbehagen hebt,
Niet van hen die uw toorn over zich hebben gehaald,
Of van hen die zijn afgedwaald.’*

Vandaag lezen wij uit de Sura *De Imrans*:

*Allah! Er is geen God behalve Hij, de Levende, de Eeuwige.
Hij heeft aan u het Boek met de waarheid geopenbaard,
die de geschriften welke eraan voorafgaan, bevestigt:
want Hij heeft reeds de Torah en het Evangelie geopenbaard
om de mensen te leiden en onderscheid te laten
maken tussen goed en kwaad.’*

Ik doe wat ieder moslimkind doet dat vanaf zijn jongste kinderjaren in een orthodox gezin opgroeit – ik lees de heilige Koran in het Arabisch. Hij kan slechts worden begrepen in het Arabisch waarin hij is geschreven. Wij, moslims, weten dat hij niet vertaald kan worden, als ware hij een gewoon boek, zonder een deel van zijn betekenis te verliezen, want het is een heilig boek.

Wanneer ik de Koran voor de eerste keer helemaal doorgelezen zal hebben – als ik een jaar of zeven ben, wat men beschouwt als de leeftijd van het onderscheid – zullen wij feest vieren. Het feest wordt de ‘ameen van de heilige Koran’ genoemd, en familie, vrienden en burens zullen daarvoor worden uitgenodigd. In de centrale open tuin van onze bungalow, waar de mannen door een gordijn van de vrouwen zijn gescheiden, zal de *mullah* gebeden uitspreken om mijn komst op dit belangrijke punt in mijn leven te markeren, en de vrouwen die in hun gedeelte van de tuin zitten, zullen hun roddelpraatjes vergeten om te luisteren.

Wij zijn bij het eind van de Sura gekomen. Nu volgt de catechismus. Vader kijkt mij met een glimlach om zijn lippen aan:

‘Goed zo, mijn *Beiti* (dochter)’, zegt hij. ‘Nu moet je mij antwoord geven op de volgende vragen:

‘Waar is Allah?’

Verlegen herhaal ik de les die ik zo goed ken: ‘Allah is overal.’

‘Weet Allah alle dingen die je op aarde doet?’

‘Ja, Allah weet alles wat ik op aarde doe, de goede dingen maar ook de verkeerde. Hij kent zelfs mijn geheime gedachten.’

‘Wat heeft Allah voor je gedaan?’

‘Allah heeft mij en de gehele wereld geschapen. Hij houdt van mij. Hij zal mij in de hemel voor al mijn goede daden belonen en mij in de hel straffen voor al mijn verkeerde daden.’

‘Hoe kun je de liefde van Allah verdienen?’

‘Ik kan de liefde van Allah verdienen door mij helemaal over te geven aan zijn wil en door zijn geboden te gehoorzamen.’

‘Hoe weet je wat de wil en de geboden van Allah zijn?’

‘Ik kan de wil en de geboden van Allah kennen uit de heilige Koran en uit de Overleveringen van onze profeet Mohammed (Moge vrede en zegeningen van Allah op hem zijn).’

‘Heel goed,’ zegt Vader. ‘Is er nog iets wat je wilt weten. Heb je een vraag?’

‘Ja, Vader, wilt u mij alstublieft vertellen waarom de islam beter is dan de andere godsdiensten?’ Ik stel hem deze vraag niet omdat ik iets van andere godsdiensten afweet, maar omdat ik hem graag onze godsdienst hoor uitleggen. Vaders antwoord is duidelijk en afdoende:

‘Gulshan, ik wil dat je één ding altijd onthoudt. Onze godsdienst is hoger dan om het even welke andere godsdienst; in de eerste plaats omdat Mohammed de heerlijkheid van God is. Er zijn veel andere profeten geweest, maar Mohammed heeft de allerlaatste boodschap van God aan de mensen gebracht, en na hem hoeft er geen profeet meer te komen. Ten tweede is Mohammed de vriend van God. Hij heeft alle afgoden verbrijzeld en alle mensen die de afgoden vereerden, tot de islam bekeerd. Ten derde heeft God de Koran aan Mohammed gegeven na alle andere heilige boeken. Het is Gods laatste woord en dat moeten wij gehoorzamen. Alle andere heilige boeken zijn onvolledig.’

Ik luister. Zijn woorden worden gegrift op de tafels van mijn verstand en van mijn hart.

Als er nog tijd over is, vraag ik hem om mij nog eens wat te vertellen over de afbeelding in mijn kamer. Hoe is het om de pelgrimstocht te maken naar de heilige stad Mekka, die magneet waarheen iedere moslim zich vijfmaal per dag richt? Wij doen dat in onze stad ook, als de *muezzin* vanaf de minaret van de moskee oproept tot gebed. Het geluid weerkaatst langs de wegen, klinkt uit boven het lawaai van het verkeer en van de bazaar, en komt in ons huis binnen bij

zonsopgang, om twaalf uur, bij zonsondergang en 's avonds en roept de gelovigen op tot het gebed met de eerste en belangrijkste verkondiging van de islam:

*'La ilaha ill Allah,
Muhammad rasoolullah!'*

*'Er is geen God behalve Allah,
En Mohammed is de Profeet van God.'*

Vader legt het allemaal voor mij uit. Hij heeft twee keer de pelgrimsreis gemaakt – één keer alleen en één keer met zijn vrouw, mijn moeder. Het is de plicht van iedere moslim om minstens één maal in zijn leven naar Mekka te gaan – en vaker als hij rijk genoeg is. Het maken van de pelgrimstocht is de vijfde van de vijf zuilen van de islam, die miljoenen moslims in vele landen met elkaar verbinden en de voortgang van ons geloof verzekeren.

'Zal ik ooit ook naar Mekka gaan, Vader?' vraag ik. Hij lacht en kust mij op mijn voorhoofd.

'Ja hoor, lieve Gulshan. Als je ouder bent en...'

Hij maakt zijn zin niet af, maar ik weet wat hij wil zeggen... 'Als onze gebeden voor jou worden verhoord.'

Door deze lessen van mijn vader leer ik mij toe te wijden aan God, krijg ik een sterke verbondenheid met mijn godsdienst en haar gebruiken, voel ik een groeiende trots over het feit dat ik een rechtstreekse afstammeling van de Profeet Mohammed ben, via zijn schoonzoon Ali, en begrijp ik meer en meer hoe belangrijk mijn vader is, niet alleen als hoofd van ons gezin, maar ook als afstammeling van de Profeet, als *Sayed* en als *Shah*. Hij is ook een *Pir* – een godsdienstig leider – en eigenaar van veel land en van een prachtige

bungalow, omgeven door tuinen, aan de rand van onze stad. Ik begin te begrijpen waarom wij als familie zo worden gerespecteerd, zelfs door de *mullah*, of *maulvi*, die bij mijn vader komt met vragen, godsdienstige vragen, waarop hijzelf het antwoord niet weet.

Als ik terugkijk, kan ik een doel ontdekken in die jaren van feitelijke gevangenschap, waarin mijn denken en mijn geest zich openden als de rozenknoppen in onze prachtige tuin, die zo liefdevol verzorgd werd door onze tuinmannen. Mijn naam, Gulshan, betekent in de Urdu-taal: 'de plaats van bloemen, de tuin.' Ik, een ziekelijk plantje met zo'n naam, werd op dezelfde liefdevolle wijze verzorgd door mijn vader. Hij hield van ons allemaal – zijn beide zonen Safdar Shah en Alim Shah, en drie dochters, Anis Bibi, Samina en ik; maar hoewel ik hem teleur had gesteld door als meisje ter wereld te komen, en opnieuw door, toen ik zes maanden oud was, verlamd te raken als gevolg van typhus, hield Vader evenveel van mij als van de anderen, en misschien wel meer. Had mijn moeder hem niet op haar sterfbed de heilige opdracht gegeven voor mij te zorgen?

'Ik smeeek je, Sjah-ji, hertrouw niet, omwille van onze kleine Gulshan,' zei ze met haar laatste ademtucht. Ze wilde mij beschermen, omdat een stiefmoeder en haar kinderen het erfdeel van de dochter van de eerste vrouw konden verminderen, en haar wellicht minder goed zouden verzorgen als zij hulpbehoevend en ongetrouwd was.

Hij had het haar beloofd, zo lang geleden alweer, en hij had woord gehouden – in een land waarin een man vier vrouwen mag hebben volgens de Koran, als hij rijk genoeg is om ze allemaal op gelijke, rechtvaardige wijze te behandelen.

Dit was het onverstoorde patroon van mijn leven, tot de dag van ons bezoek aan Engeland, toen ik veertien jaar

was. Het veranderde alles en zette een proces in gang met onbedoelde gevolgen. Ik had hiervan natuurlijk geen flauw vermoeden toen ik met Salima en Sema, mijn dienstmeisjes, op de derde dag van ons verblijf in Engeland, in een Londense hotelkamer zat te wachten. Het wachten was op de uitspraak van de Engelse specialist, over wie mijn vader in Pakistan had gehoord, en wiens woord voor altijd mijn toekomst zou bezegelen.

Als ik van deze ziekte, waardoor de linkerzijde van mijn lichaam was verlamd, kon worden genezen, dan zou ik kunnen trouwen met mijn neef, aan wie ik was beloofd toen ik nog maar drie maanden oud was; hij was thuis in Multan, in Punjab, in afwachting van nieuws over mijn herstel. Maar zo niet, dan zou mijn verloving verbroken moeten worden, en zou mijn schande groter zijn dan wanneer ik getrouwd zou zijn geweest en door mijn man was verstoeten.

We hoorden voetstappen naderbij komen. Salima en Sema sprongen overeind en streken zenuwachtig hun lange sjaal-achtige *dupatta's* recht. Salima trok de mijne over mijn gezicht. Ik lag op de sprei van mijn bed. Ik huiverde, maar niet van de kou. Ik moest mijn tanden op elkaar klemmen om niet te klappertanden. De deur ging open en mijn vader kwam binnen met de dokter.

‘Goede morgen,’ zei een prettige, zeer beleefde stem. Ik kon het gezicht van deze Dr. David niet zien, maar hij gaf mij het gevoel dat hij veel gezag en kennis had. Krachtige handen duwden mijn lange mouw omhoog en betastten mijn verlamde linkerarm en daarna mijn lamme been. Er ging een minuut voorbij. Toen richtte de specialist zich op.

‘Hiervoor bestaat geen medicijn – alleen maar gebed,’ zei Dr. David tegen mijn vader. Er was geen zweem van onzekerheid in zijn zachte stem.

Terwijl ik daar op mijn bed lag te luisteren, hoorde ik die vreemde Engelse dokter de naam van God gebruiken. Ik was verbaasd. Wat wist hij van God? Ik begreep dat hij met zijn vriendelijke en meelevende manieren onze hoop op mijn herstel de bodem insloeg, maar hij wees ons wel op het gebed.

Mijn vader liep met hem naar de deur. Toen hij terugkwam, zei hij: 'Dat was goed voor een Engelsman, om ons op het gebed te wijzen.'

Salima trok mijn *dupatta* opzij en hielp mij te gaan zitten.

'Vader, kan hij mij niet beter maken?' Ik kon niet voorkomen dat mijn stem trilde. Tranen begonnen achter mijn ogen te branden.

Vader speelde met mijn krachteloze hand. Snel zei hij: 'Er is nu maar één weg. Laten wij op de deur van de hemel kloppen. We gaan naar Mekka, zoals we van plan waren. God zal onze gebeden horen, en misschien kunnen wij toch nog met dankbaarheid naar huis teruggaan.'

Hij glimlachte naar me, en ik probeerde terug te lachen. Mijn verdriet was zijn verdriet, maar hij voelde geen wanhoop. Er was hernieuwde hoop in zijn stem. Zouden wij in het huis van God of bij de geneeskrachtige bron *Zamzam* niet vinden waarnaar ons hart verlangde?

We bleven nog een paar dagen in ons hotel, terwijl Vader een vlucht regelde naar Jedda, de luchthaven die door Mekagangers wordt gebruikt. Hij had dit niet eerder gedaan, omdat hij niet zeker wist hoe lang mijn eventuele behandeling zou duren. Hij had dit bezoek zó geregeld dat wij na de behandeling nog ruimschoots de tijd zouden hebben om naar Mekka te gaan en onze dankbaarheid te uiten.

Gedurende deze dagen van wachten ging vader op bezoek bij vrienden in de Pakistaanse gemeenschap of zij kwamen

bij hem. Gewoonlijk zouden de vrouwen uit deze gezinnen mij hebben opgezocht. Maar ik voelde de schande van mijn toestand en ik was thuis niet gewend om vreemde mensen te ontmoeten; daarom kwamen er slechts enkele vrouwen bij mij op bezoek. Wie wilde verdorde ledematen zien, met een huid die bijna zwart geworden was en er gerimpeld en los bij hing? Of misvormde vingers die machteloos en slap waren? Op een leeftijd waarop je normaal gesproken begint te dromen van de dag dat je de rode trouwjapon met het gouden borduursel draagt, en met een goede bruidsschat en behangen met juwelen naar het huis van je man gaat, zag ik alleen maar een eenzame toekomst voor me, uitgestoten, een niemand, nooit een gewone, gezonde vrouw, altijd verborgen achter een sluier van schaamte.

We verbleven op de tweede verdieping van het hotel, in een ruime kamer naast die van Vader. Er lagen dikke tapijten en we hadden onze eigen badkamer. Afgezien van mijn verzorging en het met de hand wassen van ons ondergoed in de badkamer, hadden Salima en Sema, die in mijn kamer op een vouwbed sliepen, weinig te doen. Om beurten hielden ze de wacht om mij te beschermen en zo nodig te helpen. Maar, met het lezen van boeken, met de vijf dagelijkse gebeden en met de gewone details zoals wassen, aankleden en eten – wat altijd langer duurt als iemand gehandicapt is – ging de tijd vlug genoeg voorbij. Soms luisterde ik naar de vermakelijke giechelverhalen van mijn dienstmeisjes. Af en toe gingen zij naar de lobby, maar ze waren te bang om alleen te gaan. Het grootste deel van de dag stelden ze zich tevreden met het observeren van de buitenwereld via het raam, en vertelden ze mij wat ze zagen. Hun reacties waren typerend voor dorpsmeisjes uit Pakistan, en ze maakten mij aan het lachen:

‘Kijk eens wat een mooie stad,’ zei Salima. ‘Al die mensen die heen en weer lopen, en kijk eens hoeveel auto’s!’

Dan riep Sema ineens uit: ‘O, de vrouwen hebben blote benen. Schamen ze zich niet? En er zijn mannen en vrouwen die hand in hand lopen! Hé, ze kussen elkaar! Oooh, die gaan regelrecht naar de hel.’

Wij hadden vanaf onze prilste jeugd strenge regels geleerd over kleding en gedrag. Wij bedekten ons van de hals tot de enkels met de *shalwar kameez* van de Punjab – een losse tuniek, en een broek die bij elkaar gehaald werd rond de enkels. Wij droegen een lange, brede sjaal, of *dopatta*, om onze hals, waarmee wij zo nodig ons hoofd konden bedekken, of die wij voor ons gezicht konden trekken. Als het koud was, wikkelden wij ons eveneens in een sjaal. Wanneer wij naar buiten gingen, droegen we de *burka* – een lange, ondoorzichtige sluier, die ons van top tot teen bedekte, met aan de voorzijde een opening om doorheen te kijken, voorzien van een soort gaas. Het maakte een gewoon gesprek op straat onmogelijk, en het was moeilijk om het verkeer te zien en te horen. Maar in de tijd waarover ik spreek, accepteerden wij zonder vragen de regels die ons leven beheersten en we zouden zelfs doodsbang zijn geweest om tegen de gebruiken in te gaan. Weervoeren de sluier zelfs als een bescherming. We konden (net) naar de wereld kijken, maar de wereld kon ons niet zien.

Toen wij zagen hoe de vrouwen in Londen zichzelf te kijk zetten in hun onbeschaamde mini-rokjes, tot ver boven de knie, was het voor ons alle drie overduidelijk dat dit de meest verdorven stad van de wereld moest zijn.

In ons land, en vooral in onze stad, was het spreken met een man die niet tot onze directe familie behoorde – zelfs met het mannelijk huispersoneel – streng verboden en het zou ons een slechte reputatie hebben bezorgd. Het doel van

pardah was natuurlijk om de eer van de familie te beschermen. Er mag niet de geringste smet rusten op een dochter uit een moslimgezin, er mag haar geen blaam treffen. Als haar gedrag niet volkomen onbesproken is, kan zij een grote straf verwachten.

Driemaal daags bracht een kelner ons eten op een wagentje. Mijn dienstmeisjes namen het bij de deur in ontvangst. Soms kwam er een Engels dienstmeisje mee, en dan sloot ik mijn ogen opdat ik haar benen niet zou zien.

Het eten in het hotel begon mij al gauw tegen te staan. Vader bestelde iedere dag kip voor ons, want dat was *halal*, toegestaan vlees, op de voorgeschreven wijze geslacht. Varkensvlees was *haram*, verboden – het uitspreken van het woord ‘varken’ op zich was al genoeg om je mond te bevuilen, en tot op de dag van vandaag gebruik ik het Punjaabse woord ‘*barla*’, wat ‘buitenstaander’ betekent, als ik over een varken spreek. Zo sterk werkt mijn opvoeding door. Andere soorten vlees konden wellicht in varkensvet zijn gebraden. Verder aten we groenten en rijst, en ijs als dessert. We dronken Coca Cola, en daarvan hadden we een voorraadje op onze kamer. Ik verlangde tevergeefs naar kerrie of kebabs, en naar perziken of mango’s uit onze eigen tuin.

Vader hielp mij om mijn goede humeur te bewaren door mij twee of drie keer mee uit te nemen. Hij liet me eens het hele hotel zien, en een paar keer gingen we, samen met de dienstmeisjes, met een taxi de omgeving verkennen. Hij legde mij uit waarom de *Ingrez* niet net zo zijn als wij:

‘Dit is een christelijk land,’ zei hij. ‘Ze geloven dat Jezus Christus de Zoon van God is. Dat is natuurlijk verkeerd, want God is nooit getrouwd, dus kan Hij ook geen Zoon hebben. Toch zijn het mensen van een Boek, net als wij. Moslims en christenen hebben hetzelfde Boek.’

Dit begreep ik niet goed. Hoe konden zij ons Boek hebben en toch zo anders zijn?

‘Zij hebben de vrijheid om veel dingen te doen die wij niet doen,’ zei hij. ‘Zij hebben de vrijheid om varkensvlees te eten en alcohol te drinken. Er is geen afstand tussen mannen en vrouwen. Zij wonen samen zonder getrouwd te zijn, en als de kinderen opgroeien, hebben zij geen respect voor hun ouders. Maar het zijn goede mensen, erg punctueel en zij hebben goede principes. Wanneer zij iets beloven, dan doen zij het ook. Dat is anders dan bij de Aziaten.’

Vader was een autoriteit op dit gebied. Hij ging voortdurend om met buitenlanders bij de export van katoen die hij in Pakistan verbouwde.

‘We zijn op godsdienstig gebied wel anders dan zij, maar het zijn vriendelijke mensen die je willen helpen, en ze doen veel voor mensen in nood,’ zei hij.

Ik dacht veel na over de tegenstrijdigheden van de *Ingrez* – een vriendelijk volk, in een groen land, waar het vaak regent... en ze hadden een Boek dat tot grote vrijheid leidde. En toch was ons Boek verwant aan dat van hen. Wat was de sleutel tot dit verschil tussen ons? Het ging te diep voor een meisje van veertien – ik liet de vragen voor wat ze waren en ging mij richten op de pelgrimstocht die voor ons lag. Pas jaren later kreeg ik meer licht, en toen kon ik de vraag niet meer zo gemakkelijk van mij afzetten.